

Bygga arkitekturtänkanden tolkande, demonterande, aktivt konstruerande

Fredrik Nilsson

Tema: Arkitektur & filosofi

Arkitektur är en väldigt osäker disciplin, dess sökande efter legitimitet så tvingande att det har fört den till filosofins trakter, påpekade Christian Girard i en text 1990.¹ Efter två decennier då arkitekturens fält korsats av olika sociologiska, lingvistiska och semiologiska försök kommer åttiotalet att bli ihågkommet som en tid då många arkitekter vände sig till filosofi. Men, hävdar Girard vidare, det var även ett årtionde då filosofer äntligen började behandla arkitektur utan att filtrera den genom traditionell estetik eller konsthistoria.

Ifall arkitekturen nu drygt tio år senare skulle vara en disciplin mer säker på sig själv är svårt att svara på. Man kan dock konstatera att såväl diskussionen om arkitekturens legitimitet som det stora intresset för filosofi bland arkitekter och för arkitektur bland ett flertal filosofer har fortsatt fram till våra dagar.² Diskussionen om arkitekturdisciplinens specifika särdrag och tänkande har tagit fart på slutet av 1990-talet, inte minst vad gäller arkitekturforskningen, och filosofi har spelat en stor roll även där. Men om det finns parallella försök att med samma filosofi utveckla både arkitekturteori

och projekterande praktik, sker utvecklandet av arkitekturforskningens teori och metod oftast med stöd av annan filosofi än den som förekommer i en praktiska diskussion.³

Vilken är egentligen filosofins roll i arkitekturen, och varför har arkitekter under de senaste decennierna haft ett allt större intresse? Det har under lång tid funnits en stor spännvidd på användandet av filosofi – filosofer som Heidegger, Virilio, Merleau-Ponty och Deleuze har diskuterats samtidigt – men en viss förskjutning av tyngdpunkt går att urskilja. Från 80-talets upptagenhet av Jacques Derrida, dekonstruktion och frågor om arkitekturens mening, kom Gilles Deleuze i fokus under 90-talet och ett mer pragmatiskt inriktat tänkande trädde fram, många gånger med arkitekturpraktiken som starkare utgångspunkt. Filosofins roll tycks i viss mån ha förskjutits från att vara tolkande och demonterande till att mer aktivt ingå i ett konstruerande och utforskande arbete. Detta är i mina ögon en mycket intressant och nödvändig utveckling som ökar möjligheterna för fruktbart utbyte mellan de båda fälten.

Vikten av att ha arkitekturpraktiken som utgångspunkt har alltmer tagit sig uttryck i en slags 'teoritrött-

het' eller 'postteori' och nu lett fram till diskussionerna om den nya pragmatismen utifrån William James begrepp om »things in the making». ⁴ Detta förlopp kan ses som en ganska logisk utveckling, där Deleuze fortfarande är en viktig referenspunkt i diskussionen tillsammans med tidigare förespråkare av hans tänkande – såsom John Rajchman, Stan Allen, Michael Speaks, Brian Massumi m.fl. Det är en fortsättning på övergången från en dekonstruerande och tolkande attityd till en mer konstruerande, skapande och praktiskt handlande.

Frågorna kring relationer mellan arkitektur, teori och filosofi har utvecklats till en omfattande diskussion. Jag avser i denna artikel inte göra någon uttömmande redogörelse för dessa diskussioner eller relationerna mellan arkitektur och filosofi, utan presentera några egna reflektioner kring detta utbyte. Det sker utifrån delar av det teoretiska och textmässiga material som under de senaste årtiondena vuxit till ett vidsträckt och bördigt landskap eller till en ogenomtränglig snårskog beroende på hur man vill se det.

Filosofers arkitektur – Arkitekters filosofi

Hos de filosofer som varit fokus för debatten under åttio- respektive nittitalen finns det flera likheter i vissa intentioner och frågeställningar, men i grundläggande angreppssätt skiljer sig Gilles Deleuze mycket från Jacques Derrida. Om Derridas dekonstruktion vill blottlägga tänkesätt och texters inre hierarkier, strukturer och styrande metaforer, så är texter och begrepp för Deleuze hela tiden kopplade till en yttre verklighet, där frågan är på vilket sätt dessa texter, tankar och begrepp är användbara. Han har själv beskrivit skillnaden mellan sitt eget sätt att arbeta och dekonstruktionen:

Som för dekonstruktionen av texter, jag ser tydligt vad det är och beundrar det mycket, men det har inget att göra med min egen metod. Jag presenterar mig inte som en kommentator av texter. För mig är en text endast en lite kugge i en extra-textuell praktik. Det är inte fråga om att kommentera texten genom en metod av dekonstruktion, eller genom en metod av textuell praktik eller genom andra metoder; det är fråga om att se vad den kan användas till i en extra-textuell praktik som förlänger texten. ⁵

Deleuze har genom större delen av sin verksamhet försökt att hitta vägar att 'tänka annorlunda'. Han har ställt frågan om vad det innebär att tänka, ifrågasatt de konventionella mekanismer – 'bilderna' – som konstituerar tänkandet. För Deleuze är tänkande alltså något som handlar om experimenterande och problematiserande, om att bli något annat. Deleuze har, många gånger tillsammans med Félix Guattari, producerat en mängd bilder eller begrepp att tänka med och utifrån. Några av dessa som även har kommit att på olika sätt användas av arkitekter eller i samband med arkitektur är 'nomaden' eller det 'nomadiska tänkandet' i relation till det kungliga eller bofasta; det 'släta' och det 'räfflade' rummet; 'rhizom' eller rotstock som en organisation eller form av relationer mellan element som skiljer sig från trädets hierarkiska struktur; 'diagrammet' och den 'abstrakta maskinen'; 'vecket'. Dessa begrepp är i mycket rumsliga, vilket kan göra det lätt att föreställa sig ett bruk av dem inom arkitekturens fält – många gånger kan en allt för enkel överföring ske.

Oavsett vilken filosofi man talar om anser jag att det kanske viktigaste och intressantaste för arkitekter är det som inte är lika uppenbart arkitektoniskt eller möjligt att enkelt göra arkitektur och bilder av. Av största intresse är istället Deleuzes syn på och det han skrivit om vad själva tänkandet är och innebär – att det handlar om något i grunden pragmatiskt som skall fungera i en aktuell situation; att det handlar om experiment och att det hela tiden måste stå i relation till och är helt beroende av det yttre, det utanför själva tänkandet; att det handlar om att försöka se saker på nya eller andra sätt för att upptäcka de krafter som verkligen är i spel och för att kunna ta vara på potentialer och skapa nya värden och möjligheter; att det är ett aktivt skapande och producerande handlande. Något som utan tvekan är relevant för ett arkitektoniskt tänkande. Utifrån detta kan sedan begrepp, bilder och föreställningar bli redskap som i sin användning är öppna för omtolkning, omkonstruerande och experiment.

Att arkitektur och filosofi genom alla tider har haft en nära och komplex relation är inte längre något kontroversiellt, detta är en av de frågor som har behandlats sedan 1980-talets diskussion. ⁶ Att det finns en relation

säger sig självt, menar Andrew Benjamin.

Att filosofi använder arkitektoniska metaforer är helt klart fallet. Att arkitektur utvecklar ett språk som till viss del är filosofiskt är också vardagsmat nu. Att det i arkitekturteorins grundläggande texter – t.ex. Vitruvius, Alberti – finns passager och insikter som hör hemma lika bra i filosofiska texter om estetik är både välkänt och föga anmärkningsvärt.⁷

Men hur kommer det sig då att intresset för och influenser från filosofi har kommit att fortsätta vara så starkt under de senaste åren? Neil Leach menar även han att intresset har att göra med att vår kultur genomgår en legitimeringskris. Detta är särskilt påtagligt inom arkitekturen.⁸ Nittonhundratalet började med stark optimism och visioner om ny och futuristisk arkitektur, men slutade i reflektion och ett 'omtänkande' av arkitekturen. Modernismen har kommit att ifrågasättas, men inte enbart avfärdats utan lika många försök har gjorts att försöka omarbota modernismen, att återuppliva och stödja en kritisk fortsättning. Arkitekter borde bedriva en »ihärdig självkritik» som kan visa arkitekturen en väg framåt, och det är just från filosofi och teori som arkitekturen kan få verktyg att genomföra denna självkritik eftersom teori är precis som en låda med verktyg, hävdar Leach med hänvisning till Deleuze.⁹ Det är, enligt Leach, genom att engagera sig i teoretiska debatter som ofta anses ligga 'utanför' arkitekturen, som den istället kan bli mer sträng i sin egen självkritik, och därigenom få större stringens i sin egen diskussion och sitt eget sätt att tänka.

Att produktionen av texter och arkitekturteori av vitt skilda slag fram till våra dagar har fortsatt att vara omfattande, är kanske ett tecken på att vad arkitektur egentligen är och skall göra fortfarande är oklart. Samhället har under många år beskrivits som att det genomgår kraftiga och genomgripande förändringar. När grundläggande föreställningar omprövas är det inte konstigt att man vänder sig till filosofi för att finna nya hållpunkter, nya sätt att föreställa sig och betrakta verkligheten på.

Under 70- och 80-talens kritik av modernismen försökte man finna vägar ut ur vad man såg som en 'meningslös' modernistisk arkitektur som förlorat för-

mågan att kommunicera och skapa mening. Ett fokus hamnade på arkitekturens betydelse, dess meningsskapande process och agerande i och möte med det vardagliga. Frågor om hur arkitekturen får mening, men även vilka föreställningar vi har om arkitektur – och även om verkligheten i stort – blev aktuella. Vilka djupt rotade inneboende värderingar finns i våra föreställningar och språkliga metaforer? Detta är vad Derridas projekt i mycket går ut på och det kom att spridas till arkitekturen, delvis för att det ofta handlar om rumsliga och arkitektoniska bilder och metaforer. Ett annat fokus har legat vid det direkta mötet med och upplevelsen av rum och material med inspiration hämtad från fenomenologin och framförallt Merleau-Ponty.¹⁰

Många har påpekat arkitekturens centrala roll för människans kultur och tänkande. Arkitektur och byggandets handlingar har inte uppstått som ett resultat av olika sätt att tänka utan de har alltid funnits och kanske istället varit det som hjälpt till att utveckla olika tankar.¹¹ I filosofin, framför allt den västerländska metafysiken från Platon och framåt, har olika filosofer lånat begrepp och uppfattningar från arkitekturen för att 'bygga upp' sina 'tankestrukturer'. Vårt språk är fullt av arkitektoniska och rumsliga bilder och metaforer som gör det möjligt att ordna och sätta samman våra resonemang och tankar. Derrida har visat att filosofin hos bl.a. Kant framstår som en del av det som den har underordnat sig, som en form av arkitektur, en byggnadskonst.¹² Vissa uppfattningar om hur arkitektur är har varit en förutsättning för filosofi, men det är en ömsesidig och komplex relation eftersom arkitekturen även har uttryckt dessa världsbilder och olika maktstrukturer.

Denis Hollier har påpekat att arkitekturen som tankebild är så djupt rotad i vårt språk och våra föreställningar att det inte går att beskriva ett system utan att tillgripa arkitekturens vokabulär, arkitektur är systemens system.¹³ Derrida menar att ordet dekonstruktion är en bearbetning av Heideggers 'destruktion' och 'abbau', och är i sin helhet en operation som riktar sig mot »strukturen eller den traditionella arkitekturen i den Västerländska metafysikens fundamentala begrepp». ¹⁴ Derrida har hävdat att dekonstruktionen inte enbart attackerar filosofins interna byggnad, utan

även riktar sig mot dess yttre praktiska villkor – sociala, ekonomiska, politiska strukturer och solida, materiella institutioner.¹⁵ Den kom dock att inom arkitekturen främst utveckla sig till en diskussion långt ifrån det praktiska, materiella och vardagliga, vilket Bernard Tschumi självkritiskt uttryckt som att

fiktion och berättelser fascinerade många arkitekter, kanske för att, vilket våra fiender skulle kunna säga, vi visste mer om böcker än om byggnader.¹⁶

Att det i mycket var en diskussion som kretsade kring frågor om just mening och språk syns i Jeffrey Kipnis kärnfulla beskrivning av dekonstruktionens huvudsakliga teman och motiv inom arkitektonisk design:

Do not destroy; maintain, renew, and reinscribe. Do battle with the very meaning of architectural meaning without proposing a new order. Avoid a reversal of values aimed at anaesthetic, uninhabitable, unusable, asymbolic, and meaningless architecture. Instead destabilize meaning. To destabilize meaning does not imply progression toward any new or stable end, and thus can neither mean to end meaning nor to change meaning. Nor, obviously, does it mean to conserve a 'true' meaning. To destabilize meaning is to maintain (a respect for) all of the meanings possible, as a congenital instability of writing.¹⁷

Filosofi och teoretisk produktion

På 90-talet har skett en fortsatt stor teoriproduktion. Det syns inte minst i de många teoriantologier som publicerats, där det är tydligt att filosofi har kommit att bli ett allt vanligare referensmaterial; det har blivit en källa till inspiration, utveckling och legitimering av såväl byggd arkitektur, arkitekters arbetssätt som teori-produktion.

K. Michael Hays menar i sin antologi att arkitektur-teorin under senaste decennierna har gripit sig an att öppna arkitekturen mot vad som är möjligt att tänka och säga i andra koder, för att sedan försöka omarbete tankesystem som ansetts ligga helt utanför eller vara irrelevanta för arkitekturens område eller språkbruk.¹⁸ Även om det fortfarande finns strömningar som för-enklat lägger in olika filosofiska system i arkitekturen,

på tillfälliga och opportunistiska sätt, så menar Hays att arkitekturteorin efter alla försök att demontera hela maskineriet av huvudtexter och metoder under senare tid delvis har förflyttat sig från traditionella filosofiska problem, om 'sanning', 'kvalitet' osv, till en fokusering på påtagligt och irreducibelt arkitektoniska idéer.

Arkitektur möjliggör vissa sätt att tänka som inte kan reduceras till andra tänkesätt, och Hays menar att om teorins uppgift är att producera de begrepp genom vilka arkitekturen relateras till ett större socialt, kulturellt och materiellt fält och till andra områden av social praktik, så kan även arkitektur förstås som konstruktion av nya begrepp för rum och dess användning.¹⁹ Här går det alltså att utläsa en förskjutning av synen på arkitekturteorin, från en mer distanserad, samlande och tolkande syn till en mer aktiv, skapande, experimentell och utforskande.

Det är dock inte alla som delar Hays entusiasm inför det utbredda och vildvuxna intresset för filosofi och teoriexperimentering. Juhani Pallasmaa skriver i en artikel från 1995 att det förvirrade intresset för teori, och speciellt för filosofi, som medel att förklara arkitektonisk mening och intention visar en osäkerhet inför arkitekturens roll och essens. »Arkitekturen söker nervöst sin självdefinition och autonomi genom att anamma konsumtionskulturen», skriver han, »vilket tenderar att göra den till en vara eller underhållning»; den exploaterar varje estetisk eller moralisk avstickare innan den lyckas erhålla en tillräckligt kritisk distans för att kunna bjuda något verkligt motstånd.

Pallasmaa menar att på samma sätt som konsten sedan sextio-talet tycks ha snärjt in sig i sina filosofiska utgångspunkter så finns en liknande tendens hos arkitekturen att alltmer identifieras med sin teori och rationalisering. Det tysta praktiserandet av arkitektur har övergått till en medveten intellektuell fabricering, hävdar Pallasmaa.

I den posthistoriska upplevelsen ersätts sanning av estetisk och retorisk upplevelse. När sanningens grund är förlorad tar estetiken över och allt förvandlas till ren etik: teknologi, ekonomi, politik likväl som krig.²⁰

Självklart är estetiseringens faror överhängande, men att Pallasmaa är så starkt kritisk till det utbredda

intresset för och användandet av filosofi i arkitekturen är underligt med tanke på hans egen upptagenhet av filosofi. Även om han i just den nämnda artikeln noga aktar sig för att själv referera till filosofer så är temat ungefär detsamma som i andra texter som till stor del baserar sig på just filosofi – även om han utgår från andra filosofer och har andra syften än de som han är kritisk mot.²¹ Filosofi som hjälpmedel i arkitekturen och dess teori är självklart inget mål i sig, utan vad som är viktigt är vilket slags tänkande det ger upphov till, vilket slags arkitekturtänkande. Att filosofi är ett redskap i arkitekturen även för Pallasmaa är dock uppenbart.

Han tycks dessutom stundtals stå närmare s.k. poststrukturalistisk filosofi än vad han själv ser. I den ovan nämnda artikeln utgår Pallasmaa från Italo Calvinos sex teman för litteraturen i det nya millenniet – lätthet, snabbhet, exakthet, synlighet, mångfald och konsistens – men gör en underlig transformering av dem till sex teman för att stärka arkitekturen – långsamhet, plasticitet, sinnlighet, autencitet, idealisering och tystnad. Calvinos teman har i min mening mycket att göra med det kulturella samhällstillstånd vi befinner oss i nu och har även stora likheter med teman hos Deleuze eller arkitekter som Rem Koolhaas, medan de hos Pallasmaa blir något helt annat som försöker återuppväcka gångna ideal och tämligen nostalgiskt romantiserande kvaliteter. För en förändring och utveckling av arkitekturtänkandet och för att kunna skapa verkningsfull arkitektur med ett på samma gång autentiskt och berörande uttryck krävs en stor medvetenhet om de tillstånd och krafter som finns i samtiden. Frågan är då hur det tänkande ska se ut som verkligen kan hjälpa oss att hantera dagens sociala verklighet och som kan göra verkligt motstånd mot oönskade tendenser.

Steven Holl tillhör dem som – ofta i nära samarbete med Pallasmaa – starkt har inspirerats och använt sig av filosofiska arbeten i sin arkitektur. Det som mest präglat Holls arbete med att utveckla sinnligt specifik arkitektur är fenomenologin, med Maurice Merleau-Ponty som den vanligaste förekommande referensen. Men Holl kan även i samma text dra in referenser till Gilles Deleuze. Det han i anslutning till Deleuze betonar är att arkitekturen måste bevara sina experimentella sidor och förbli öppen för nya idéer och ambitioner.

Holl hävdar att när starkt konservativa krafter ständigt tvingar mot det redan bevisade, redan byggda och redan tänkta – vilket trots allt oftast blir kontentan av resonemang lika Pallasmaas – måste arkitekturen stå emot och utforska det ännu inte kända.²²

De olika historiesyner och filosofier som har florerat de senaste decennierna visar på olika sätt att utveckla arkitekturtänkandet och visar även olika synsätt vad gäller teorins uppgift. Ett sätt i kritiken mot modernismen har varit att med stöd av viss filosofi vända sig till historien och den teoretiska utvecklingen ses då oftast som små tillägg till traditionen. En annan kritik snarare utgår från modernitetens ofrånkomlighet och som med stöd av annan filosofi vill utveckla nya relationer mellan arkitekturens begrepp, som vänder sig till historien för att radikalt omtolka dess principer för att bli operativa i aktuella situationer. Synen på teorins uppgift är då antingen att strukturera, förstå och utveckla det kända och vedertagna eller att få saker att hända, att utforska det okända, att skapa nya användbara redskap genom oväntade men relevanta sammanställningar av verkligheten.

David Smith Capon har hävdad att det finns två sätt att definiera arkitekturteori. Det första (som ligger i linje med Hanno Walter Krufts definition) är i stort sett allt vad personer har sagt och skrivit i ämnet arkitektur, vilket ger en metodologi av kronologisk insamling av litteratur för att tolka dess innebörd utifrån det sammanhang då det skrevs. Det andra definierar arkitekturteori som det sätt som olika principer och doktriner inom ämnet relateras till varandra, vilket ger försök att skapa strukturer eller beskriva relationer mellan begrepp inom arkitekturen. Den första definitionen medför ett historiskt angreppssätt, den andra ett filosofiskt. Capon medger dock att det alltid handlar om båda angreppssätten samtidigt, att det är lika omöjligt att diskutera arkitekturhistoria utan en struktur av begrepp som att strukturera begrepp utan att se hur de använts eller kommit till.²³

Gilles Deleuze har också påtalat en skillnad mellan vad som kan kallas ett idéhistoriskt och ett filosofiskt förhållningssätt. Historia och historiska formationer är viktigt för det är det som kringgärdar oss och som vi är i färd med att bryta oss ur för att finna nya relationer att

uttrycka oss i.

Tänkande är alltid upplevande, experimenterande, inte tolkande utan experimenterande, och vad vi upplever, experimenterar med är alltid faktiska förhållanden, det som blir till, det som är nytt, det som tar form. Historia är inte experimenterande, det är endast uppsättningen av betingelser, nästan negativa betingelser, som gör det möjligt att uppleva, experimentera med något bortom historia.²⁴

Men, påpekar Deleuze, utan historia skulle experimenten vara obestämbara, skilda från några specifika förhållanden. Själva experimenten är dock filosofiska snarare än historiska.

Att det finns en problematik med en estetisering och alltför ytligt användandet av filosofi är uppenbart. I en konsumtionskultur kan arkitektur lätt bli reducerad till ett ytligt spel med tom, förförisk form och där filosofi används som intellektuell fernissa för att ge legitimitet åt dessa former – filosofi som enbart ett modetillbehör.²⁵ Vad som blir viktigt är en fördjupad kritisk granskning före vare sig förkastande eller anammande av såväl långsiktiga tendenser som avantgardiska experiment. Arkitekten och dess diskurs behöver utveckla sina särdrag och uppnå större konsistens, få en egen slags stränghet i tänkandet och till detta kan filosofi bidra.

Filosofi och arkitektonisk produktion

En rad olika försök att åstadkomma större konsistens, stränghet, men även relevans i förhållande till den allmänna samhällssituationen kan ses; från 90-talet finns en tilltagande diskussion med utgångspunkt i den arkitektoniska praktiken. Vid sidan av Pallasmaas uppmaning om en återgång till själva arkitekten och det tysta praktiserandet av arkitektur finns det helt andra sätt att nalka sig denna praktik. Förutsättningarna för arkitekten och dess praktik är i dagens samhälle under stark förändring.

När Rem Koolhaas lämnade sin professorspost i Delft 1990 anordnade han ett symposium kallat »Hur modern är holländsk arkitektur?». Här påvisades klyftan mellan vardaglig arkitektonisk praktik och den snåriga teoretiska debatt som utvecklats under åttiotalet.²⁶

Koolhaas pekade på de dramatiska förändringar som skedde i den urbana verkligheten samtidigt som arkitekters redskap, planeringssystem och begrepp tycktes alltmer verkningslösa.

Koolhaas har haft en stor inverkan som lett till ett arkitekturtänkande mer inriktat mot program och funktionalitet, och framförallt även mot att arkitekter på olika sätt själva måste utveckla nya strategier för att kunna verka inom och motstå de krafter som idag verkar. Detta har lett till ett ökat och utvidgat intresse för arkitekturens teori som samtidigt beaktar den samtida filosofins utveckling.²⁷ Syftet med detta intresse för teori är snarast att komma närmare praktiken och dess verkliga problem; nya begrepp och redskap måste ständigt arbetas fram för att kunna producera arkitektur i ett snabbt föränderligt samhälle där traditionella hierarkier inte längre är gällande. Det handlar om utvecklandet av en arkitektur och ett tänkande som har en stark förankring i samhället och som programmatiskt är kopplad till det. Enligt Koolhaas krävs att man opererar oberoende av arkitektur för att förstå de fenomen som påverkar utvecklingen av städer och arkitektur, men samtidigt varnar han för den svaghet arkitekten fått genom sökandet efter redskap inom andra domäner som vi varken riktigt förstår eller har grundligt intresse i.²⁸

Trots att många pekar på Koolhaas influenser från filosofi, så betonar han det aldrig själv eller refererar särskilt ofta. Men hans S,M,L,XL har uppenbara paralleller till Gilles Deleuze och Felix Guattari i dess uppläggning och säregna systematik. Talande är att just Deleuze & Guattari tillhör de mest förekommande källorna till de uppslagsord som löper genom hela boken.²⁹

Även Jean Nouvel efterlyste i det tidiga 90-talet ett nytt sätt att tänka och förhålla sig till kunskap hos arkitekter. Anledningen är just att uppfattningen om arkitektur – själva arkitekturbegreppet – genomgår en omfattande förändring på grund av städernas och samhällets utveckling.³⁰ Arkitekten måste därför sträva, mer än någonsin, efter att ha kunskap och uppfattning om livet och dess utveckling, hävdar Nouvel. Ett ständigt förvärvande och uppdaterande av kunskap och information är de nödvändiga villkoren för en social aktör som befattar sig med frågor om framtiden.

Därför måste arkitekten gå in på kunskapens område, och på kunskapen om tänkandet, menar Nouvel, men medger att det är ett komplext och motsägelsefullt område som är svårt att överblicka, speciellt för en person med ett praktiskt yrke.

Här hänvisar Nouvel till Deleuze & Guattari – framförallt deras sista bok som i engelsk översättning heter *What is Philosophy?* – som för honom varit en källa till inspiration. I *What is Philosophy?* försöker Deleuze & Guattari beskriva de olika sätt att tänka som filosofin, vetenskapen och konsten fungerar genom och de olika komponenter respektive tankeområde arbetar med.³¹ Boken är av stort intresse för utvecklandet av vad ett arkitektoniskt tänkande kan innebära. I min uppfattning kan arkitektur betraktas som att den till delar befinner sig inom alla tre discipliner av tänkande Deleuze & Guattari påtalar, de tre sätten att tänka som på olika sätt tar sig an och bemästrar kaos: filosofi, vetenskap och konst. Samtidigt måste arkitekturen själv utveckla sitt specifika tänkande som disciplin, dock med en ständig och rörlig relation till det som ligger utanför den.

I *What is Philosophy?* hävdar Deleuze & Guattari att filosofi är den disciplin som handlar om att skapa begrepp. Begrepp är inget som finns givet utan de måste uppfinnas, fabriceras, formas, skapas. Boken är ett försök att utvärdera vad filosofi egentligen är eller sysslar med, och då i förhållande till andra verksamheter och sätt att tänka som också försöker bringa ordning i vår många gånger kaotiska verklighet. Den är inte ett försök att renodla discipliner för att sätta upp täta skott dem emellan, utan vill som jag ser det göra oss uppmärksamma på att olika discipliner använder olika sätt att tänka som innefattar olika slags tankematerial, olika element som sätts samman på olika sätt. Dessa står i ständig kontakt med varandra, överlappar och inspirerar till nya tankelinjer inom de olika områdena. Men en medvetenhet om att man faktiskt rör sig mellan olika tankeformer kan ge större konsistens åt den aktuella tanken. Deleuze har dessutom sagt att filosofin aldrig varit förbehållen filosofiprofessorerna. Den är filosof som blir det, det vill säga den som intresserar sig för ytterst speciella skapelser i begreppens sfär.³²

De tre största formerna av tänkande ser de som filosofi, vetenskap och konst. Vad de alla har gemen-

samt, enligt Deleuze & Guattari, är att de alltid konfronterar kaos, de lägger ut ett plan eller slänger ut ett nät över kaos fast på olika sätt. Filosofin arbetar med begrepp som sätts samman i konsistent plan; vetenskapen arbetar med funktioner som sätts samman i referensplan eller -system; konsten arbetar med sammansatta sinnesrörelser – »block av sensationer» – på ett kompositionsplan.³³ Vetenskaper, konstarter och filosofier är i Deleuze & Guattaris ögon lika skapande verksamheter, fast det är endast filosofin som skapar begrepp i en strikt mening.³⁴ Denna exklusiva rättighet att skapa begrepp ger dock inte filosofin något förtreträde eller privilegium eftersom det finns andra sätt att tänka och skapa, andra sätt att få idéer, vilka inte behöver gå genom begrepp.

Filosofi är ingen 'metadisciplin' som ger regler och metoder för de andra. Snarare möts ständigt olika sätt att tänka i obestämda problem som är oklara om de egentligen är filosofiska, vetenskapliga eller konstnärliga.³⁵ Filosofi kan inte företas oberoende av vetenskap eller konst, hävdar Deleuze.³⁶ Konst, vetenskap och filosofi tycks vara fångade i rörliga relationer i vilka varje är tvingad att svara mot de andra, men på sina egna sätt och med sina egna medel, menar han.

Arkitekter som Ben van Berkel och Caroline Bos – vilka bedriver praktiskt såväl som teoretiskt utforskande arbeten – menar att Deleuze har utvecklat otroligt intressanta begrepp för rumsliga organisationer. Van Berkel menar också att Deleuze & Guattaris bok *What is Philosophy?* är speciell för honom, men utifrån frågan Vad är arkitektur? Det viktigaste är inte i första hand Gilles Deleuze eller någon annan filosofers filosofi utan arkitektens filosofi. Frågan är hur man konstruerar sina tankar som arkitekt.³⁷

Arkitektoniskt tänkande

Vad arkitekturtänkandet egentligen består i återstår att utreda mer. Att arkitekturen befinner sig i en korsning mellan en mängd tänkesätt är dock tydligt. Att arkitektur handlar om helhet påvisas ofta, men kanske detta 'helhetstänkande' snarare handlar om en förmåga att hantera flera olika tänkanden samtidigt; ett arkitekturtänkande skulle vara att förmå att i en tillfällig helhet hålla samman en mängd olika intentioner, önsknningar och tänkanden som drar i en rad olika riktningar.

Christian Girard har påpekat att om vetenskap – och även filosofi – uppfinner och skapar genom att börja vid det verkliga för att producera det begripliga, så tycks arkitektur – och all designverksamhet – skapa i motsatt riktning: arkitektur börjar med att framställa det begripliga och når sedan fram till det verkliga.³⁸ Det handlar om att tänka ut, att i tänkandet konstruera något begripligt som sedan konstrueras materiellt.

För att kunna konstruera detta begripliga behövs 'begrepp', eller 'koncept' för att använda en term som i en internationell diskussion är vanlig men ofta tvetydig. Girard har hävdad att det arkitekter använder sig av – för att skapa sina begripligheter kan man tänka – är 'nomadiska begrepp', begrepp med en nomadisk karaktär.³⁹ Under de senaste decennierna har arkitekter alltmer utvecklat egna sätt att conceptualisera och hävdar för det mesta ett eller flera 'koncept' bakom sina projekt. Arkitekter tycks dessutom alltmer ha trott att ju mer de importerar begrepp (eller koncept) från andra områden desto mer skulle deras praktik få erkännande, menar Girard. En sådan strävan är lönlös, hävdar han vidare. Vad arkitekturen borde göra är att utveckla en teoretisk diskurs på ett sådant sätt att den både tar hänsyn till den 'nomadiska' karaktären hos de begrepp den använder och ger upp alla direkt operationella mål i designprocessen.

Vad menas då med 'nomadiska begrepp'? Girard menar att alla begrepp, eller konceptuella enheter, snarare än att de är samlande och kan uppfylla positivistiska kriterier på vetenskap, är utspridda och benägna att bli metaforiska. De gör ständigt intrång på extratextuella områden, trasslar in sig i affekter, drifter, material som inte lyder språkliga 'regler' och som inte bildar ett 'system'. Begreppen blir känsloladdade, fyllda med spridande associationer, föremål för önskningar och begär som sammanflätar dem med den materiella och sociala världen. Under dessa förhållanden kan en arkitekturteori varken beskriva, systematisera, producera eller förklara den arkitektoniska designprocessen. Ren instrumentalitet blir omöjligt. En arkitekturteori skulle istället vara ett upptäckande av sådana nomadiska metafor-begrepp som rör sig och bebländar sig med allt möjligt.

Nomadiska begrepp producerar inte en syntes: de möj-

liggör endast punktvis, på ett flyktigt sätt, för heterogena nivåer av verkligheten att kombineras med varandra, att gyttia ihop sig, till en ny dimension eller 'platå' för att använda Deleuze och Guattaris terminologi.⁴⁰

Men något specifikt har hänt sedan Deleuze & Guattaris bok *What is Philosophy?* beträffande arkitekturs relation till filosofi och andra discipliner, menar Girard.⁴¹ Arkitekturen som disciplin befinner sig nu i en situation där den måste skapa sina egna procedurer av självconceptualisering och självförståelse för att kunna handla i världen. Det Deleuze & Guattari – genom sin genomgång av hur olika discipliners tänkesätt arbetar – gör är att från filosofin till andra discipliner lägga över deras ansvar som discipliner, att varje disciplin själv måste undersöka och utveckla sina egna sätt att tänka i relation till andra. Inga begrepp är längre tillgängliga i arkitekturen, menar Girard, arkitekten kan endast tänka i och genom arkitektur. Detta är självklart orimligt och omöjligt, vilket Girard även påpekar. Mängder med uppfattningar – inte minst om rummet – innebär omöjliga problem om de inte följs av någon filosofisk diskurs. Men inom arkitekturen kan vi börja fråga oss vilka relationerna är och hur element från andra discipliner egentligen används. Precis som Deleuze & Guattari påstår är det viktiga – och kanske mest intressanta – när de olika tänkesätten möts i våra hjärnor, när problem griper in i varandra eller rör sig på de olika planen. Men varje disciplin måste fortskrida med sina egna metoder.

Kanske har arkitekturs och dess begrepps nomadiska karaktär att göra med att arkitektur befinner sig på flera nivåer eller just låter heterogena plan i vårt tänkande och i vår verklighet kombineras med varandra. Arkitektur kan betraktas som att den till delar befinner sig inom och kombinerar de olika sätten att tänka som försöker bemästra kaos; att den försöker om inte skapa så i alla fall materialisera begrepp som ordnar vår uppfattning om världens beskaffenhet, att den möjliggör nyttiga och ändamålsenliga funktioner, att den ger konkreta upplevelser av sinnesrörelser som kan alstra mening och betydelsefulla känslor.

Relationen mellan filosofi och arkitektur har enligt Andrew Benjamin i och för sig redan behandlats på många sätt men fortfarande återstår att göra det på ett sätt

Fredrik Nilsson, arkitekt SAR/MSA, tekn dr.,
Forskare vid Chalmers Arkitektur, Göteborg
och verksam inom White Arkitekter.
fredrik@arch.chalmers.se

som låter det arkitektoniskas egenart bibehållas. Man gör det lite för enkelt för sig att främst kartlägga förhållandet i termer av ett gemensamt språk, menar han. Genom att operera på metaforernas nivå riskerar man att förlora både arkitekturens och filosofins egenart. Filosofin har dessutom en tendens att reducerat arkitektur och visuell konst till en samling exempel. Det Benjamin i sin bok *Architectural Philosophy* har satt sig för att göra är att vägra dessa reducerande drag och att, i detta fall som filosof, försöka tänka det arkitektoniskas egenart. Här krävs då att begrepp utvecklas och han menar att

medlen för att tänka arkitektur – inte arkitektur som språk, eller som teckensystem eller som en sfär av exempel – har inte utvecklats på ett konsekvent sätt.⁴²

»Arkitektur är en tankens handling», hävdar Jean Nouvel.⁴³ Arkitektur är då en organisation av olika slag av tänkanden och omsätts i handlingar i den fysiska, materiella verkligheten. »Arkitektur är en produkt av ett sätt att tänka», skriver även Leach.

Om arkitekturens problem skall spåras till sina rötter, då måste uppmärksamhet fokuseras på tänkandet och de överväganden som präglar dess produktion.⁴⁴

I min mening är det just i detta avseende som filosofi

blir viktigt: för utvecklandet av tänkandet inom arkitekturen. Filosofi handlar om tänkandet och dess villkor, begrepp och uppfattningar som styr eller ger tänkandet möjligheter. Det är inte frågan om att enbart föra över vissa tänkesätt eller filosofiska begrepp till arkitektur, utan minst lika mycket att få hjälp att utveckla och på ett stringent sätt hantera det specifikt arkitektoniska tänkandet, specifika arkitektoniska begrepp och sätt att tänka. Det finns dock en spänning – som behöver upprätthållas – mellan ett sätt att tänka som i huvudsak tillhör arkitekternas värld och ett tänkande som genereras 'utanför' den världen, men där utbyte kan bli väldigt fruktbart. Det är dock viktigt att som arkitekt aldrig förlora utgångspunkten i arkitekturen och dess praktik, inte minst för att undvika en allmän teoretisk homogenisering och nivellering.

Filosofi kan väldigt lätt enbart bli en intellektuell fernissa som putsas och byts ut med korta intervall för att överglänsa andra och legitimera vissa formexperiment. En fördjupad utveckling av själva arkitekturtänkandet utifrån de potentialer som finns i olika filosofier går då förlorad. Men filosofins behandling av tänkandets olika former kan bidra till utvecklingen och klargörandet av arkitekturens specifika tänkande. Ett sådant arkitekturtänkande – experimentellt, pragmatiskt och utforskande – är även en potential för arkitekturforskningen. Detta tänkande kan dock inte utvecklas av filosofer enbart; det krävs ett medvetet arbete utifrån arkitekturens hela register av praktik, redskap och procedurer.

Noter

1. Christian Girard, "The Oceanship Theory. Architectural Epistemology in Rough Waters" i *Philosophy & Architecture. Journal of Philosophy and the Visual Arts* 2: 1990
2. Se t.ex. Hans van Dijk (red.), *Architecture and Legitimacy* (Rotterdam: NAi Publishers, 1995); filosofins förekomst inom arkitekturdiskussionen syns t.ex. i Sten Gromark, *Amodern Arkitektur* (Stockholm: Arkitektur förlag, 2000) och i samtliga nummer av *Architectural Design* från 80-talet till idag. Bland filosofer som närmast sig arkitekturen kan nämnas John Rajchman, *Constructions* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1998), Elisabeth Grosz, *Architecture from the Outside. Essays on Virtual and Real Space* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2001), Andrew Benjamin, *Present Hope. Philosophy, Architecture, Judaism* (London: Routledge, 1997).
3. Wittgenstein är kanske den inom nordisk arkitekturforsk-

- ning mest använda filosofen, vars närvaro i den allmänna arkitekturdiskussionen är ganska liten. Min egen Fredrik Nilsson, *Konstruerandet av verkligheter*. Gilles Deleuze, tänkande och arkitektur (Göteborg: Chalmers Arkitektur, 2002) är delvis ett försök att se potentialerna för arkitekturforskningen i en bland arkitekter förekommande filosof.
4. Se Joan Ockman (red.), *The Pragmatist Imagination. Thinking about "Things in the Making"* (New York: Princeton Architectural Press, 2000); *Neuer Pragmatismus in der Architektur*. ARCH+ 156:200.
 5. Deleuze svar på en fråga som ställdes till honom under ett symposium om Nietzsche 1972, återgivet i *Nietzsche aujourd'hui* (Paris: Union Générale d'Éditions, 10/18, 1973), vol. 1, *Intensities*, s 186–187. Här citerad i Daniel W. Smiths introduktion till Gilles Deleuze, *Essays Critical and Clinical* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997), s xv–xvi.
 6. För en sammanfattning av diskussionen av denna relation se Fredrik Nilsson, *Ur sprickorna i spegeln. Dekonstruktion, Derrida och arkitektur* (Stockholm: Arkus/Byggförlaget, 1996), s 77–82; se även t.ex. Mark Wigley, *The Architecture of Deconstruction. Derrida's Haunt* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1993); Andrew Benjamin (red.), *Philosophy & Architecture. Journal of Philosophy and the Visual Arts* (London: Academy Editions, 1990).
 7. Andrew Benjamin, *Architectural Philosophy* (London: The Athlone Press, 2000), s vii.
 8. Neil Leach (red.), *Rethinking Architecture. A Reader in Cultural Theory* (London: Routledge, 1997), s xiii.
 9. Se Gilles Deleuze & Michel Foucault, "Intellectuals and Power" i *Language, Counter-Memory, Practice* (New York: Cornell University Press, 1977)
 10. Se t.ex. Steven Holl, Juhani Pallasmaa & Alberto Pérez-Gómez, *Questions of Perception. Phenomenology of Architecture* (Tokyo: a+u Publishing Co, 1994).
 11. En klassisk text är t.ex. Martin Heidegger, "Bygga bo tänka" i *Teknikens väsen* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1974).
 12. Se t.ex. Jacques Derrida, *The Truth in Painting* (Chicago: The University of Chicago Press, 1987), s 40–41, 27. Se även Wigley, *The Architecture of Deconstruction. Derrida's Haunt* och Andrew Benjamin, "Derrida, Architecture and Philosophy" i *Deconstruction. Omnibus Volume*, red. Andreas Papadakis, Andrew Benjamin & Catherine Cooke (London: Academy Editions, 1989).
 13. Denis Hollier, *Against Architecture. The Writings of Georges Bataille* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1989), s 33.
 14. Jacques Derrida, "Letter to a Japanese Friend" i *A Derrida Reader*, red. Peggy Kamuf (Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991), s 270–271.
 15. Derrida, *The Truth in Painting*, s 19–20.
 16. Bernard Tschumi, "Six Concepts in Contemporary Architecture" i *Theory + Experimentation*, red. Andreas Papadakis (London: Academy Editions, 1993), s 18.
 17. Jeffrey Kipnis, "Twisting the Separatrix/" i *Assemblage* 14:1991, s 31–32; även publicerad i Jeffrey Kipnis & Thomas Leiser (red.), *Chora L Works: Jacques Derrida and Peter Eisenman* (New York: The Monacelli Press, 1997). (York: The Monacelli Press, 1997).
 18. K. Michael Hays (red.), *Architecture Theory since 1968* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1998), s x.
 19. *Ibid.*, s xii.
 20. Juhani Pallasmaa, "Six themes for the next millenium" i *Arkkitehti* 1: 1995.
 21. Se t.ex. Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin. Architecture and the Senses* (London: Academy Editions, 1996); Holl, Pallasmaa & Pérez-Gómez, *Questions of Perception*.
 22. Steven Holl, *Intertwining* (New York: Princeton Architectural Press, 1996), s 15–16.
 23. David Smith Capon, *Architectural Theory* (Chichester: John Wiley & Sons, 1999), s ix.
 24. Gilles Deleuze, *Negotiations. 1972–1990* (New York: Columbia University Press, 1995), s 106.
 25. Neil Leach, *The Anaesthetics of Architecture* (London: The MIT Press, 1999), s viii, 88.
 26. Se Christoph Grafe, "Without Rhetoric?" i *Nine + One*, red. Marijke Kuper (Rotterdam: NAI Publishers, 1997), s 9
 27. Bart Lootsma, "Talking About My Generation" i *New Building Today. European Architecture of the 1990s*, red. Dietmar Steiner (Basel: Birkhäuser, 1995), s 4–5
 28. Rem Koolhaas, Stefano Boeri & Sanford Kwinter (red.), *Mutations* (Barcelona: Actar, 2000), s 116–117; Rem Koolhaas, "Koolhaas on Shopping" i *ARQ* 3: 2001, s 201.
 29. Se Rem Koolhaas, *S,M,L,XL* (New York: The Monacelli Press, 1995) och Gilles Deleuze & Félix Guattari, *A Thousand Plateaus* (London: The Athlone Press, 1987).
 30. Jean Nouvel, "On Designing" i *Domus* 742: 1992, s 25
 31. Gilles Deleuze & Félix Guattari, *What is Philosophy?* (London: Verso, 1994)
 32. Gilles Deleuze, "Ett samtal om Tusen platåer" i *Nomadologin* (Stockholm: Raster förlag, 1998), s 47.
 33. Deleuze & Guattari, *What is Philosophy?*, s 197
 34. *Ibid.*, s 5
 35. Se John Rajchman, *The Deleuze Connections* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2000), s 46–47.
 36. Gilles Deleuze, *Difference & Repetition* (New York: Columbia University Press, 1994), s xvi–xvii.
 37. Intervju med Caroline Bos och Ben van Berkel, genomförd av Fredrik Nilsson & Sten Gromark i Amsterdam den 9 juni 1999.

38. Christian Girard, "The Politics of Complexity in Architecture" i Complexity. Journal of Philosophy and the Visual Arts 6: 1995, s 79.
39. Girard, "The Oceanship Theory", s 80.
40. Ibid., s 80.
41. Girard, "The Politics of Complexity in Architecture", s 78.
42. Benjamin, Architectural Philosophy, s viii.
43. El Croquis 65/66 – Jean Nouvel, (Madrid: El Croquis Editorial, 1995), s 16.
44. Leach (red.), Rethinking Architecture, s xv.